

Жунусалиева К.Т., Алымкулова К.К.

**ТАРЫХ МЕНЕН КӨРКӨМ ЧЫНДЫКТЫН ДРАМАЛЫК
ЧЫГАРМАЛАРДА КӨРКӨМ ИЛИКТЕНИШИ
(Т.Абдумомуновдун чыгармаларынын мисалында)**

Жунусалиева К.Т., Алымкулова К.К.

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ПРАВДЫ В ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
(на примере произведений Т.Абдумомунова)**

К.Т. Zhunusalieva, К.К. Alymkulova

**ARTISTIC STUDY OF HISTORY AND ARTISTIC TRUTH IN WORKS
OF ART (in the example of the works of T. Abdumomunov)**

УДК: 894.341-09 (043.3)

Кыргызстандын искусствосуна эмгек синирген ишмер, Кыргыз ССРинин Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын ээси Т.Абдумомуновдун кыргыз адабиятында, анын ичинде драма жанрында бүткүл күч дараметин арнаган кесипкөй белгилүү драматург катарында тааныйбыз десек жаңылышпайбыз. Драматургиянын өсүп-өнүгүшүнө, жаңыланышына драматургдун кошкон салымы зор. Драматургдун көтөргөн проблемасынын курчтугу, козгогон маселесинин актуалдуулугу менен айырмаланып турат. Элдин өткөндөгү тарыхы, революцияга чейинки жашоо турмушу Т.Абдумомуновдун кызыгуусун арттырган чоң маселелерден болгон. 40-50-жылдарда кыргыз адабиятында гана эмес, улуттук адабиятта тарыхый-биографиялык теманы өздөштүрүү кенири орун алган. Ошондуктан ал тарыхый чыгармаларында чагылдырылган турмуш, тарыхый адамдар, алардын табигый кебетеси көрүүчүлөрдү ишендирип турат, башкача айтканда драматургдун “Сүйүү жана үмүт”, “Ашырбай” драмаларын мисалга алсак болот. Макалада жогоруда көрсөтүлгөн чыгармаларда тарых менен көркөм чындыктын карым-катышы кандай деңгээлде сүрөттөлүп иликтенгендиги тууралуу сөз болмокчу.

Негизги сөздөр: драма, көркөм чыгарма, тарыхый инсан, кесипкөйлүк, тарыхый-биографиялык, улуттук адабият, тарыхый чыгармалар.

Т.Абдумомунов заслуженный деятель искусств Кыргызстана, лауреат Токтогульской государственной премии Кыргызской ССР, является известным драматургом в кыргызской литературе, в том числе в жанре драмы. Вклад драматурга в развитие и обновление драмы значителен. Поднимать остроту проблемы драматурга отличается актуальностью проблемы. История народа в прошлой, до-революционной жизни была одним из важнейших вопросов, интересующих Т.Абдумомунова. В 40-50-х годах не только в кыргызской литературе, но и в национальной литературе было широко распространено изучение исторических и

биографических тем. Поэтому можно взять пример драматургии Драмы “Любовь и надежда”, “Ашырбай, т.е. жизнь отраженная в его исторических произведениях, исторические люди-это нить, которая убеждает стражей в их естественном облике. В статье обсуждается степень, в которой отношения между историей и вымыслом описаны и исследованы в вышеупомянутых работах.

Ключевые слова: драма, художественное произведение, историческая личность, профессионализм, историко-автобиографическая, национальная литература, исторические произведения.

T. Abdumomunov is an honored Artist of Kyrgyzstan, winner of the Toktogul State Prize of the Kyrgyz SSR, is a well-known playwright in Kyrgyz literature, including in the genre of drama. The playwright's contribution to the development and renewal of the drama is significant. To raise the acuteness of a playwright's problem is distinguished by the urgency of the problem. The history of the people in the past, pre-revolutionary life was one of the most important issues of interest to T. Abdumomunov. In the 40s and 50s, the study of historical and biographical topics was widespread not only in Kyrgyz literature, but also in national literature. Therefore, we can take the example of the dramaturgy of the Drama “Love and Hope”, “Ashyrbay, that is, the life reflected in his historical works, historical people-this is the thread that convinces the guardians of their natural appearance. The article discusses the extent to which the relationship between history and fiction is described and explored in the above-mentioned works.

Key words: drama, fiction, historical personality, professionalism, historical-autobiographical, national literature, historical works.

Улуттук драматургиянын профессионалдык жактан калыптанышында, такшалышында жана өнүгүшүндө Т.Абдумомуновдун орду чоң экендиги жалпыбызга белгилүү. Айрыкча 50-70-жылдардагы чыгармачылыгындагы жетишилген ийгиликтери,

көтөргөн проблемалары, темаларынын актуалдуулугу менен айырмаланып турат

Драматургдун адабиятка келиши менен драма жанрында өз ээсин тапты десек да болот, башкача айтканда көрүүчүлөрдүн сүймөнчүлүгүнө ээ болгон, чыгармаларын чыдамсыздык менен күткөн драматургдардан боло алды.

Т. Абдумомуновдун драматургияга келиши бир жагынан жеңил болсо, бир жагынан кыйын да болгон, себеби кыргыз профессионалдык адабияты өз алдынча телчигип калган, окурман, көрөрмандардын да көркөм чыгармага болгон табити жогорулап калган учур болсо, экинчи жагынан адабиятта жана драматургияда турмуштун үстүңкү катмары менен «жеңил» жакшы менен эң жакшынын ортосундагы келишпестиктерге, майда-чүйдө ыйкы-тыйкыларга негизделген, кургак пафоско негизделген чыгармалар болуп жаткан. Мурда куралган көркөм жөрөлгөлөрдү татыктуу улантып, өнүктүрүп кетүү үчүн жогорудагыдай илдеттердин жана кедергилердин таасирин сезип жана аны жеңиши керек эле. Чыгармаларына баам салган адамга, кантсе да автордун драматургияга кокусунан келип калбагандыгын баамдайбыз. Пьесаларында учур үчүн актуалдуу, керектүү темаларды козгой билгендиги, мазмунун кызыктуу өнүктүрүүгө кылган аракетин көрүнүп турат. Чындыгында эле мына ушул уютку драматургдун драмалык поэтикасынын негизги касиеттеринен болуп калды.

Т. Абдумомуновдун чыгармачылыгы эволюциялык түрдө акырындап улам өрүүлөп өнүгүп турду.

Ата-Журттун өткөндөгү тарыхы жөнүндөгү тема автордун кызыгуусун арттырган темалардан болгон. Ошондуктан анын тарыхый драмаларында чагылтылган турмуш, адамдар тууралуу «Сүйүү жана үмүт», «Ашырбай» чыгармаларында бере алат.

«Сүйүү жана үмүт драмасында автор Токтогулдун каардуу замандагы адамдык татаал тагдырын, адамдык сапаттарын, эркиндик, адилеттүүлүк үчүн болгон күрөшүн, анын таптык сезиминин ойгонушун, өз мезгилинин коомдук-тарыхый контекстинен реалдуу сүрөттөп көрсөтө алган. Бул чыгарма автордун өмүр баяндык темадагы чыгармачылык алгачкы саамалыгы, бирок тарыхый темада кадимкидей чоң ийгиликке бул пьесада эмес, кыргыз журтунун революциянын алдындагы жана алгачкы жылдарындагы турмушун сүрөттөгөн «Ашырбай» драмасында жетишти десек болот. Драма бүгүнкү күнгө чейин сахнадан түшпөй келе жатышы бир эле адамдын ийгилиги болбостон, жалпы эле улуттук драматургияда тарыхый теманын иштелишин сапаттык деңгээлге көтөргөн көрүнүктүү окуялардан болуп калды.

Т. Абдумомуновдун бул чыгармасы кыргыз совет адабиятындагы жаңы салым экендигин ар кимдин айтууга акысы бар» - деп жазган Б.Жакиев [1].

Драманын борборунда тарыхый инсан Токтогул жана турмушта реалдуу жашаган Дыйкамбай, Керимбай, Бактыяр сыяктуу адамдар турат. Демек, бул чыгарманы «тарыхый өмүр баяндык» деген топко кошуу ылайыктуу. Адабият теориясында ал жанрдын өзүнчө түшүнүгү бар. Бул тууралуу көп эле ойчулдар пикир бөлүшкөн, бирок алардын айтылыш формасы ар түрдүү болгону менен мазмуну негизинен окшош. Биз бул тууралуу В.Г.Белинскийдин бир сөзүн келтире кетүүнү ылайыктуу көрүп турабыз. Ал мындай дейт: «Исторический роман как бы точка, в который история как наука сливается с искусством, есть дополнение истории, ее другая страна». Ал өз пикирин дагы улантат: «Тарыхый чыгарма тарыхтагы адамдарды кайра тирилтет, алардын кан тамырларына жаңы кан куят, көз отторуна турмуш жалынын тутандырат» [2].

Тарыхый чыгарма тууралуу сөз жүргөндө реалдуу прототип менен көркөм образдын, тарыхый чындык менен ойдон чыгаруунун карым-катнашы тууралуу айта кетүү да кажет. Мисалы, тарыхый чыгармада ойдон чыгарылган каармандар да кездешпей койбойт. Кээде прототип менен көркөм образдын ортосунда айрым айырмачылыктар келип чыгат.

Кандай гана болбосун тарыхый чындык менен турмуштагы окуялардын кайра жаралышын, б.а. Көркөм чындыкка айланышынын табияты тууралуу сөз жүргөндө, албетте, башкы орун тарыхыйлыкка (историзмге) таандыкпы же көркөмдүк маселесин көңүлгө алышыбыз жөндүүбү деген суроо туулса, анда аталган эки жагдайды бир медалдын эки жагы деп эсептеп, түшүнгөнүбүз жакшы.

Ушуга байланыштуу Т.Абдумомуновдун драмасы тууралуу сөз баштаардын алдында Токтогулдун заманында жашаган башкаруучу төбөлдөр тууралуу тарыхый маалыматтарды келтире кетүүнү ылайык таптык. Аны биз тарых илимдеринин кандидаты А.Жумагуловдун «Рыскулбектин беш каман» аттуу макаласынан алабыз да, драма нын окуялары турмуш фактылары менен дал келгенин жана келбеген жерлерине түшүндүрмө бере кетебиз.

А. Жумагулов В.Ф. Гиппиус деген адамдын 1904-жылы Анжиян шаарында жазылган көлөмү 85 беттен турган кол жазма эмгегине таянат. Ал киши 1899-жылы Кетмен-Төбөгө атайлап барып, тарыхый маалыматтарды чогултуп, «Кетмен-Төбө» деген эмгек жараткан экен. Анда мындай деп жазылат: «Саяк

кыргыздарынын башында жүргөн Рыскулбек уруулук бий катарында башкарып келген... Орустарга кошулгандан кийин Рыскулбек бийликти толук колуна алды. Уулу Дыйканбай болуш болгондон кийин башкаруулар айласыздан баш ийишти... Рыскулбектин эки аялынан алты бала болгон: Дыйкамбай, Акмат, Атакан, Мырзакан, Миңбай жана Бактыяр... Атасы өлгөндөн кийин улуу баласы Дыйкамбай анын ордун ээледі да, өзүнүн кызматын иниси Акматка бошотуп берди. Ал эми Дыйкамбай болсо бардык иштерге багыт берип, бир туугандарынын, эл сотторунун кылган иштерине сыртынан көз салып турган». «Бардык башкаруу бийлигинин колуна алгандан кийин Дыйканбай чоң там салууну, маданияттуу манап болууну каалаган. Ал Намангандан усталарды чакыртып, үйдү курууга киришкен. Ага Волосто жашаган амдардын бардыгы тартылып, бүт материалдар жана аларды курулуштун жанынан жеткирүү жумуштары акысыз иштелген. Үйдүн тегерегине бак-дарактар тигилип, алар коргон менен курчалган Рыскулбектин балдары өздөрүнүн күчтүү бийлигине таянып, калктын эсебинен гана жашашкан. Дыйканбайдан жана анын бир туугандарынан корккондуктан калк ачык түрдө нааразылыктарын айта алышпаган... Сегиз комнаталуу ак үй салынып бүткөндөн кийин, манап чоң той өткөрүп, Волостогулардын бардыгын чакырган» [3].

Мына ушул жогоруда айтылган тарыхый фактылар Т.Абдумомуновдун драмасында тике жана кыйыр түрдө сүрөттөлгөн. Мисалы, Дыйканбайдын катуу эзүүсү, элге көп ыгым-чыгым салганы, кыңк эткенин жазалаганы, бийлик бир атанын балдарынын колунан чыкпагандыгы сыяктуулар. Чыгармада Дыйканбай эмес, Керимбай жана Бактыяр жөнүндө жүрөт. Керимбай Атакандын баласы, б.а. Рыскулбектин небереси. Бул чындыкты бурмалагандыкка жатпайт, анткени Токтогулга арналган бир топ чыгармаларда Керимбай аталып жүрөт.

«Сүйүү жана үмүт» эки жолу басылып чыккан. Кийинки, б.а. 2 томдукта кирген вариантта Керимбай Токтогулду тойго чакырат. Ал жогоруда Гиппиус келтирген үй той болсо керек, же башка тойбу, иши кылып алыстан ардактуу меймандар, ар түрдүү, улуттун өкүлдөрү чакырылган чоң жыйын. Токтогул ага баруу керекпи же качып кетсемби деп, ойлонуп калат, анткени анын алдында эле кейиштүү окуя болуп, Дилбар деген кыз, аны алакачканы барган сарттар уруусунан чыккан Самудин улакчы өлтүрүлгөн эле. Бул кырсыкты Токтогул Керимбайдын колунан келдиби деп шек алып жүргөн. Кеңешке чогулган эл «тойго баруу керек» деген чечимге келет. Ошол жерде

Арзымат Токтогулга өзү тийишип, аны боктоп тилдеп баштагандан кийин ал да кордоп ырдоого аргасыз болот. Бактыяр Токтогулду колдогон Калыктын башын айра чабат. Акын Бактыяр менен катуу айтыша кетип, ошондон кийин атактуу «Беш камандын» бир нече курч саптарын ага карата узатат. Ал катуу ыза болот. «Тилиңди кесем» деп, акынга жулунат. Токтогулга болушкан эл дүргүй түшөт. Чатак ырбай аштаганын сезген Керимбай Бактыярды араң таят. Букаралар Калыкты колтуктап, Токтогул баштаган эл тойдон кетип калат.

«Сүйүү жана үмүт» драмасында Токтогулдун өмүр-тагдырындагы негизги урунттуу окуялардын бардыгы дээрлик камтылган. Ошолордун ичинде Алымкандын тарыхы айтылбай, ал бөлөк нукка бурулган. Алсак, мында Токтогулга Керимбай болуштун токолу Дүрдананын ашык болушу, ошонун кесепетинен таяк жеп өлүшү сүрөттөлөт. Бул Абайдын Тогжанга карата сүйүүсү сыяктуу ойдон чыгарылган окуя. Албетте, автордун алдына койгон максатына жараша, мунун да өзүнчө жөнү бар. Ал Керимбайдын зулумдугунун дагы бир тармагын көрсөтүп турат. Манап токолун карапайым дыйкан Чаарыкердин кызы экендигин дайыма айтып, аны кемсинтүүчү. Ошол себептүү Дүрдана ага карата азыркы тил менен айтканда «оппозицияда» жүргөн. Ал эми тарыхый шартка ыңгайласак, Дүрдана «жети атага» бириккен элдин тарабында турат. «Менин дүнүйөмдү ошолорго чачып жүрөсүң» деп жемелеген Керимбайга келин «мен аларга дилимден башка бере турган эч нерсем жок» деген жоопту берет.

Бийлик менен акын проблемасы илгертен жашап келатат. Мурдагы ири манаптар, хандар, бектер өздөрүнүн жанына алардын сөзүн сүйлөп, даражасын мактап ырдай турган адамдарды алып жүргөн. Каалагандар бийликке жакындашып, кызматын кылган. Калгандары алардан алысыраак жүрүүгө умтулган, б. а. келишүүчүлүккө барышкан эмес. Алсак, казактын атактуу акыны Акансаре агасынын бийлигине баш ийбей, Абай болсо, ата жолунан баш тартат.

Абдумомуновдун драмасында Барат деген ырчы бар. Ал адегенде Токтогулга шакирт эле, кийин сатылып кетет. Керимбай менен Бактыярга тыңчылык кызматында жүрүп, Дүрдананын өлүмүнө себепчи болот. Мындай тукуруу менен туура жолдон чыгып кеткен мисалдар тарыхта көп эле учурайт. Барат ошолордун биридир. Мисалы, Т.Үмөталиев Токтогул жөнүндөгү эскерүүсүндө [3,1].

Коргоол ырчы менен болгон бир окуяны айтып берет. Кимдир бирөөнүн ашына Токтогул келатыптыр деген кабар угулуп, топтун ичинен «кер мурут, кызыл

чийкил, чап жаак жигит» суурулуп чыгып, Коргоолду Токтогулду кордогун дейт. Анда Коргоол: «Болбойт, айланайындар! Ал кишини жамандоого оозум барбайт. Токтогул менин пирим, атам болбосо да, атамдай киши» дейт. Бирок тигил «жаманда» деп асылган неме койнунан бир бутылка сууруп чыгып, Коргоолго ичирип туруп, айдактап коет. Ошондо аракка кызып алган эргул:

Амансыңбы Токтогул!
Адамдан чыккан күлкүсүң.
Оозунда бир тишиң жок,
Кудай менен ишиң жок,
Алиге өлбөй жүрүпсүң...
Сөөк аңдыган ит окшоп,
Аштан-тойдон калбайсың,
Берешен, мартты жандайсың,
Иниң Коргоол жол тосту,

Ырдашканга кандайсың? - деп кордой кое берет. Бул кылыкка Токтогул аябай капа болуп, мыскыл сөзгө мыскыл менен жооп берген экен.

Тарых боюнча Рыскулбектин тукумдары Токтогулдун эл арасында чоң таасири бар экенин сезип, аны өздөрүнүн тарабына тартууга көп аракеттенишкен. «Токтогулдун өмүрү» аттуу очеркинде Ж. Бөкөнбаев мындай маалыматтарды берет: «Токтогул бизди жамандап ырдаганын койсун, келсин, жарашалы, күнөөсүн кечиребиз» дешип, Дыйканбайлар Токтогулга киши жиберишет. Анда Токтогул: «Мен дүйнөгө эки келмек белем, манаптарга барып жагынып, намысымды кетирбейм, өлтүрсө өлүмдөн коркпойм, мына ушуну манаптарга айта бар» деп жооп кайтарат.

«Ашырбай» драмасында автор адамдын ички сезимдерине, мүнөз өзгөчөлүктөрүгө эң бир чукул жол тапкан, кыска таамай сөздөр менен каармандын образын ачып берет. Мисалы, Ашырбайдын кедей жигит Куланга болушуп Дадый манаптын инисин токмоктоп койгон сахнаны эле алып көрсөк болот. Манаптын эсирген жигиттери менен мансаптуулар өлсө куну жок томяк Ашырбайды тытып кеткени ыкыс берип турат. Ошондо манаптык каадасын сактаган Дадый ортого чыгып: «Кичине чекилик кетиргендиги үчүн Ашырбай баатыр кечирим сурап койсо эле болгону» - деген сөзүнө Ашырбайдын жооп берип турганы бул: Дадый мырзанын адилеттиги ырас болсо, инисин жиберип, менден кечирим сурагын» [4].

Мына ушул кичинекей эпизод кимдин ким экендигин айкын көрсөтүп турат. Ал Ашырбайдын жак дегенин бербеген, бирөөнүн алдында басынгысы келбеген, өлсө да адамдык жүзүн сатпаган, ар намыстуу адам экендигин айгинелейт. Көрөрман алды жакта

кандайдыр бир катуу кагылыштын болорун сезип турат. Ал ошол доордун көз карашы менен караганда, акыйкатты идегендигинде, бирөөгө көз каранды болбой өз алдынча ой жүгүртө билгендигинде, зордук-зомбулукка баш ийбей, жашап турган тартипсиздикке моюн толгоо анын жүрүм-турумунун негизи болуп саналат.

Ашырбай мына ошол жолдон чыгуунун жолун издейт. Көрөрман ойдон чыгарылып татаалдыштырылып курулган кандайдыр бир схеманы эмес, чыгармада сүрөттөлүп жаткан адам тагдырларынын татаал драмасын кылчактабай ишенет. Эң негизгиси - бул пьесадагы Ашырбайдын рухий өсүүсүнүн ишенимдүү көрсөтүлгөндүгүндө, башкача айтканда каармандын эзүүчүлөргө каршы көтөрүлүүсү алгачкы учурларда жөнөкөй ачууга негизделсе, бара-бара аң-сезимдүү күрөштүн деңгээлине өсүп чыгат. Бул драматургдун чеберчилиги. Ашырбайдын образынын эволюциясы жалпы эле кыргыздын кара туман букарасынын революцияга келүү жолун элестеткен чоң жалпылоочу касиет күчкө ээ.

Драманын мазмундук түзүлүшүндө дагы бир көңүл бура турган образ Дадыйдын образы. 20-30-жылдардагы чыгармалардагы кыргыз адабиятындагы таптык душмандын образын бир беткейлик сүрөттөлүп көрүнгөнү менен, өз учуру үчүн туура болгон, себеби карапайым калктын саясий с абатын ачуу, ким дос, ким душман экендигин ажыратып билүүгө үйрөтүү зарыл болуп учурда терс кейипкерди мүнөздөөдөгү боектун бир түстүүлүгү керек нерсе болгон.

Драматург баарыдан мурда Дадыйдан чириген байды, каардуу манапты көрсөтүү эмес, баарыдан мурда реалдуу адамды, анын жаратылыш менен бүткөн сапаты мүнөздөрүнүн кээ бир өзгөчөлүктөрүн көргөзүүгө аракет кылат. Драмадагы тарыхый шарттар менен мүнөздөрдүн тыгыз биримдиги, жеке адамдардын тагдыры менен коомдук социалдык конфликттердин жалпыланып берилиши кыргыз драма өнөрүндө да ишке ашырылгандыгын ырастайт.

Ошентип, биз тарых менен көркөм чындыкты салыштырып отуруп, Т. Абдумомунов турмуш чындыгын бир топ эле дурустап үйрөнгөнүнө күбө болдук. Мына ошол көп сандаган фактыларды, уламыштарды чогултуп, акындын ырларын да мыктылап үйрөнүүнүн негизинде ошолордун ичинен өтө мүнөздүүлөрүн тандап алып, аларды көркөм сүрөттөп берүүгө жетишкен. Кээде тигил же бул каармандын образын толук ачып бериш үчүн айрым бир ойдон чыгарылып, кошумчалоолорду пайдаланган.

Адабияттар:

1. Аскарров Т. Образдуу ой жүгүртүүнүн чексиздиги. - Бишкек, 2000.
  2. Абдумомунов Т. Кыргыз драматургиясынын милдеттери. // Ала Тоо, 1964. - №3.
  3. Абдумомунов Т. Пьесалар. - Фрунзе: Кыргызстан, 1982. - 66-бет.
  4. Абдумомунов Т. Пьесаларынын тандалмалары. - 2 томдук. - Б., 1992.
  5. Байгазиев С. Токтоболот Абдумомунов // Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. - Ф.:Илим, 1990. - 2-том.
  6. Борбутулов М. Учү-кыйырсыз жол. - Фрунзе, 1968. - 165-бет.
  7. Кыргыз адабиятынын тарыхы. - 2-том. - Ф, 1982.
  8. Кыргыз адабиятынын тарыхы. - 6-том. - Б., 2002.
-